

ENZO TRAVERSO • Solun Melankolisi

ENZO TRAVERSO 1957, İtalya doğumlu Traverso, Cenova Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra 1989 yılında École des Hautes Études en Sciences Sociales'den (EHESS) doktora derecesini aldı. Uzun yıllar Fransa'da çeşitli üniversitelerde siyaset bilimi dersleri verdi. 2013 yılından beri Cornell Üniversitesi Tarih Bölümü'nde profesör olarak görev yapıyor. 20. yüzyıl Avrupa entelektüel ve siyasal tarihiyle ilgili çalışmalarıyla tanınıyor. Çok sayıdaki eserinden Türkçeye çevrilenler şunlardır: *Geçmiş Kullanma Klavuzu*, *Tarih, Bellek, Politika* (Versus, 2009), *Yahudi Meselesi ve Marksistler* (Yazın, 2011), *Savaş Alanı Olarak Tarih: 20. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak* (Ayrıntı, 2013), *Yahudi Modernitesinin Sonu: Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi* (Ayrıntı, 2016).

Left-wing Melancholia. Marxism, History, and Memory

© 2017 Columbia University Press

Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 2691 • Politika Dizisi 181

ISBN-13: 978-975-05-2526-1

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Melike Işık Durmaz

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve DİZİN Ece Ziya

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ENZO TRAVERSO

Solun Melankolisi

Marksizm, Tarih ve Bellek

*Left-wing Melancholia
Marxism, History, and Memory*

ÇEVİREN *Elif Ersavcı*

Michael Löwy'ye...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
-----------------------	----

ÖNSÖZ	15
--------------------	----

GİRİŞ

Ütopyasız Geçmişlerin Gölgesi	21
--	----

Tarihsel dönemeç.....	21
-----------------------	----

Ütopyaların sonu.....	27
-----------------------	----

Üç devrim sahası.....	35
-----------------------	----

Üç farklı bellek.....	38
-----------------------	----

Hayaletler.....	45
-----------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

Yenilgi Kültürü	49
------------------------------	----

Batan gemiyi izlemek.....	49
---------------------------	----

Mağlup sol.....	53
-----------------	----

Yenilginin diyalektiği.....	62
-----------------------------	----

Solun melankolisi.....	72
------------------------	----

Walter Benjamin'in karşıtlıkları.....	81
---------------------------------------	----

Melankoli bahsi.....	86
----------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

Marksizm ve Bellek	93
Bellekten gir, Marx'tan çık.....	93
Geleceğin belleği.....	98
Mit ve hatıra.....	116
Gelecek zamanların geçmişi.....	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Melankoli İmgeleri	129
Film ve tarih.....	129
Yer Sarsılıyor.....	132
Sömürgeciliğe karşı.....	139
Hafıza mekânları.....	144
Kızıl gölgeler.....	147
İspanyol hayaletler.....	156
Santiago anması.....	161
Ü-topya.....	168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bohemya

Melankoli ile Devrim Arasında	171
Sosyoloji.....	171
Marx.....	180
Gustave Courbet.....	186
Walter Benjamin.....	194
Lev Troçki.....	198
Bohemya ve devrim.....	199
Akımlar ve figürler.....	208

BEŞİNCİ BÖLÜM

Marksizm ve Batı	211
Zeitgeist.....	211
Hegelyen kaynaklar.....	215
İmparatorluklar.....	217
Tarihsiz halklar.....	220
Şiddet ve isyan.....	223

Gerilimler	226
Bilanço	228
İskalanmış bir diyalog	231
Ayrılan yollar	242

ALTINCI BÖLÜM

Adorno ve Benjamin

Asrın Gece Yarısı Mektupları	247
Tanıklıklar	247
Konstelasyon	251
Hiyerarşiler	254
Sürgün	258
Siyaset	262
Sürrealizm	269
Kitle kültürü	274
Kefaret	277

YEDİNCİ BÖLÜM

Senkronik Zamanlar

Walter Benjamin ve Daniel Bensaïd	283
Portbou	283
Paris	288
Marx'ı yeniden okumak	295
Senkronik zamanlar	298
Tarihselcilik	304
Devrim	310
Ütopya	316

KAYNAKÇA	321
DİZİN	343

TEŞEKKÜR

Bu kitabın kimi bölümleri farklı dillerde ve daha kısa halleriyle önceden yayımlandı. Giriş bölümünde geliştirilen fikirler ilk kez 2011’de Cornell Üniversitesi’nde düzenlenen Mellon Seminerleri’nde, sonra 2014’te Atina’daki Nicos Poulantzas Enstitüsü’nde sunulup tartışıldı. Kısa süre önce kaybettiğimiz ve bu tartışmalara katılmama vesile olan Stravros Kostantakopulos’u sevgiyle anıyorum. İkinci Bölüm’deki anahtar kavramlar çok daha kısa halleriyle *Le Portique*’in 32. sayısında (2013) “Marxisme et mémoire: De la téléologie à la mélancolie” [Marksizm ve Bellek: Teolojiden Melankoliye] başlığıyla Fransızca olarak basıldı ve daha sonra İspanyolcaya çevrildi. Dördüncü Bölüm’ün ilk versiyonu *Historical Materialism*’in 10. sayısında “Bohemia, Exile and Revolution: Notes on Marx, Benjamin and Trotsky” [Bohemya, Sürgün ve Devrim: Marx, Benjamin ve Troçki Üzerine Notlar] başlığıyla 2002 yılında yayımlandı. Beşinci Bölüm’deki birtakım fikirlerse aslen *Europe: Revue littéraire mensuelle*’in 89. sayısında “Marx et l’Occident” [Marx ve Batı] adlı kısa bir makalede 2011 yılında yayımlanmıştı. Altıncı Bölüm yine daha kısa bir biçimde *Correspondance Adorno-Benjamin, 1928-1940* [Adorno-Benjamin Mektuplaşmaları, 1928-1940] adlı kitabın (2002) Giriş bölümü olarak yer

almış, sonra 2004'te yayımlanan *La pensée dispersée* [Dağılmış Düşünce] kitabıma dahil olmuş ve ardından İtalyanca ve İspanyolcaya çevrilmişti. Almanca baskısı "Eine Freundschaft im Exil: Der Briefwechsel zwischen Adorno und Benjamin" başlığıyla Elfi Müller'in düşünsel sürgün konulu bir derlemesi olan *Fluchtlinien des Exils*'de [Sürgündeki Mülteciler] okurlarla buluştu. Yedinci Bölüm'deki kimi fikirlerin taslağını Daniel Bensaïd'in *Walter Benjamin: Sentinelle messianique* [Walter Benjamin: Mesih Gözcüsü] kitabının ikinci baskısına yazdığım ön-sözde ve *Historical Materialism*'in 24. sayısında (2016) yayımlanan "Daniel Bensaïd Between Marx and Benjamin"de [Marx ve Benjamin Arasında Daniel Bensaïd] çıkarmıştım. Tüm bu metinler elinizdeki kitaba dahil olmak üzere gözden geçirildi, genişletildi ve yeniden yazıldı; önceki biçimlerinde olmayan yeni bir boyut kazandı yer yer.

Elinizdeki bu kitap 2014 sonbaharında Cornell Üniversitesi'nde verdiğim "Sol Melankoli" adlı lisansüstü dersin bir ürünü. Konu üzerine düşüncelerimi sorularıyla, eleştirel gözlemleriyle ve önerileriyle zenginleştirip netleştiren öğrencilerime teşekkür ederim. Bölümlerden bazıları Avrupa, Latin Amerika ve ABD'de farklı üniversitelerde verdiğim ders ve seminerlerde tartışıldı. Buralarda yapılan eleştirel tartışmalar olmasa bu kitap da yazılamazdı. Dolayısıyla bu dersleri ve seminerleri mümkün kılan meslektaş ve arkadaşlarıma; Paris EHESS'ten Noël Barbe'a, Turin Istituto Antonicelli'den Enrico Donaggio ve Diego Guzzi'ye, Berlin Jour Fixe'ten Eli Müller'e, New York Ithaca'daki Cornell Üniversitesi'nden Natalie Melas ve Paul Fleming'e, Buenos Aires CeDinCi'den Horacio Tarcus'a, Meksika UNAM'dan Esther Cohen'e ve Universidad de Puebla'dan Fernando Matamoros'a teşekkür borçluyum. New School for Social Research'ten Federico Finchelstein'la Eli Zaretsky müsvedde üzerine pek çok önemli yorum ve çok kıymetli önerilerde bulundu. Melankoli meselesine ilgim Michael Löwy'yle Robert Sayre'ın 1990'ların başında yazdığı bir kitapla, İngilizceye *Romanticism Against the Tide of Modernity* (2001) başlığıyla çevrilen ve beni devrimci düşüncenin melankolik boyutuy-

la tanıştıran *İsyan ve Melankoli: Moderniteye Karşı Romantizm** ile başladı muhtemelen. Bundan ve daha birçok sebepten ötürü Michael'a çok şey borçluyum, bu sayfalarda kendi yazılarının yankılarını bulmasını umuyorum. Bunlardan başka, Cornell'deki araştırma asistanım Nicolas Bujalski'yi de bütün metni elden geçirdiği ve benim zayıf İngilizceme zarafet kazandırmak için elinden geleni yaptığı için teşekkür ederim. Portbou fotoğrafları La Jonquera'daki Museu Memorial del Exili'nin (MUMO) direktörü Jordi Font Agulló'nun değerli yardımları olmasa kitaba dahil edilemeyecekti; Daniel'ın fotoğrafları için de Sophie Bensaïd'e minnettarım. *Solun Melankolisi* Columbia University Press'te iki okurun eleştiri ve tavsiyelerinden ve Robert Demke'nin itinalı düzeltmelerinden büyük fayda sağladı; editörlerim Wendy Lochner ve Christine Dunbar da kitabı en başından beri destekledi ve Amy R. Allen büyük hayranlık duyduğum yazarlarla dolu harikulade bir dizide kitabın yer almasını kabul etti; hepsine en içten teşekkürlerimle...

(*) Michael Löwy ve Robert Sayre, *İsyan ve Melankoli: Moderniteye Karşı Romantizm*, Alfa, İstanbul, 2016.

ÖNSÖZ

Bu kitap geçtiğimiz yüzyılın sol kültürünün melankolik boyutunu incelemek amacıyla yazıldı. Burada ele alacağım sol, siyaset biliminin alışlageldik bakış açısı uyarınca *topolojik* terimlerle ifade edilen (siyasi ve kurumsal uzamın solundaki partiler anlamında) bir soldan çok *ontolojik* terimlerle ifade edilen bir sol: Gündemlerinin merkezine eşitlik ilkesini koyarak dünyayı değiştirme mücadelesi veren her türlü hareket dahil bu tanıma. Bu solun kültürü, içinde hem pek çok siyasi akım hem de pek çok entelektüel ve estetik yönelim barındırdığından heterojen ve açık bir kültürdür. Bu yüzden kuramları ve tanıklıkları (yani kitaplara, makalelere ve mektuplara aktarılan siyasi ve felsefi fikirleri) çözümlerken imgeleri de (propaganda afişlerini, tablo ve filmleri) analizime dahil etmeye karar verdim. 20. yüzyıldaki devrimci hareketlerin büyük çoğunluğunun hâkim ifadesi olan Marksizme büyük bir yer ayırdım elbette. Diğer bir deyişle, bu kitabın meramı, sol kültüre kuramlarla deneyimlerin, fikirlerle hislerin, tutkularla ütopyaların bir bileşimi minvalinde yaklaşmak. Solun belleği zaferlerden ve yenilgilerden olma devasa, prizmamı bir hazne, melankoliye bir his, bir haletiruhiye ve bir duygular mecrasıdır. Hal böyleyken, solun melankolisine odaklanmak mutlak surette fikirlerin ve kavramların ötesine geçmeyi gerektiriyor.

1980'lerin başında beşeri bilimler alanında bellek konusuna ilginin artması, 21. yüzyıl dönemecinin karakteristik bir niteliği olan “anma momentinde” kendine yer bulamayan Marksizmin kriziyle üst üste geldi. Marksist tarih anlayışının belleğe dair reçetesi belliydi: Geleceğimizi tasarlayabilmemiz için geçmiş olayları tarihsel bilincimize kazıyıp kaydetmemiz gerekiyordu. Mevzubahis, geçmişteki özgürlük mücadelelerinin “stratejik” anısıydı; bu, gelecek odaklı bir bellekti. Günümüzde, komünizmin çöküşü geçmişle gelecek arasındaki bu diyalaktığı kırmış, “şimdici” zamanımızın sebep olduğu ütopya tutulması Marksist belleği ortadan neredeyse kaldırmış durumda. Geçmişle gelecek arasındaki gerilim bir tür sakatlanmış, “negatif” diyalektik halini alıyor. Böyle bir bağlamda, gizli bir Marksist geleneğe ait, tarihi mağlubun hatırlanışı gibi gören (Walter Benjamin bu görüşün önde gelen yorumcusuydu) melankolik bir tarih anlayışını yeniden keşfediyoruz. *Solun Melankolisi* de bu sakatlanmayı, ütopyadan belleğe bu geçişi çözümleme çabasında.

Radikal sol, bir yüzyılı aşkın bir süre boyunca, ilhamını Marx'ın Feuerbach üzerine yazdığı meşhur on birinci tezden aldı: O zamana dek filozoflar dünyayı yorumlamakla yetinmişti ama asıl mesele onu değiştirmekti. 1989'dan sonra, “manen çacısız” kalıp geçmişte dünyayı dönüştürmek adına girilen tüm çabaların başarısızlığını kabul etmek zorunda kalınca, dünyayı ışığında yorumlamaya çalıştığımız fikirlerin kendisi sorgulanmaya başladı. Ve bundan on yıl sonra, “başka bir dünyanın mümkün olduğunu” ileri süren yeni hareketler ortaya çıktığında, onların da kendi entelektüel ve siyasal kimliklerini baştan tanımlamaları gerekti. Daha doğrusu, görünür, düşünülebilir ya da tahayyül edilebilir bir geleceği olmayan bir dünyada, kendilerini –gerek teorilerini gerekse pratiklerini– sil baştan icat etmeye mecbur kaldılar. Kendilerinden önceki diğer “yetim” kuşakların yaptığı gibi “gelenek icat edemezdi onlar”. Tüm yenilgilerine rağmen hâlâ çözümlenmesi mümkün olan bir ateş ve kan çağından, sonuçları öngörülemeyen yeni bir küresel tehditler çağına bu geçiş melankolik bir çeşni kazandı. Ne

var ki bahsettiğimiz melankoli kendi içine kapalı bir ıstırap ve hatıra evrenine çekilme anlamına gelmiyor; bu daha ziyade tarihsel bir geçiş sürecini kuşatan hisler ve duygular konstelasyonu, yeni fikir ve proje arayışlarının, yitip giden devrimci deneyimler dünyasının ardından duyulan keder ve yasla bir arada var olabilmesinin yegâne yolu. Ne geçmişe dönük ne de acz içinde olan bu sol melankoli, geçmişin yükünü taşımaktan kaçınmamalı. Yüzünü günün mücadelelerine çevirirken geçmiş başarısızlıklarına dair özeleştirenden sakınmayan bir melankoli eleştirisidir bu; taslağını neoliberalizmin çizdiği dünya düzenine razı olmayan, ama öte yandan entelektüel cephaneliğini, 20. yüzyılın sonunda kaçınılmaz bir biçimde bir araya gelmiş yeni solculardan –ya da onlardan geriye kalanlardan– olma bir kuşakla, tarihin mağluplarıyla empati kurup özdeşleşmeksizin yenileyemeyen bir solun melankoli eleştirisidir burada söz konusu olan. Bu melankolinin meyve verebilmesi için, kaybettiğimiz yoldaşlarımızın yasını tutmanın en iyi yolunun göklere başkaldırmak gibi görüldüğü, melankolinin kötülendiği onylardan sonra, onun yeniden tanınması gerekiyor.

Yani bu kitabın amacı, sosyalizm ve Marksizmin tarihini melankolinin ışığında baştan düşünmektir. Bize hem aşına olan hem de (bastırıldığı için) “meçhul” kalan bu geçmişi keşfe çıkarken, entelektüel tartışmaları kültürel formlara bağlamaya çalışacağım. Sol melankolinin izleri doktrin bazlı üretimler ve teorik tartışmalardansa sosyalist imgelemin birçok dışavurumunda daha kolay tanınıp yakalanabilir; dahası, teorik tartışmalar, bunlara eşlik eden kolektif imgelem üzerinden düşünüldüğünde yeni anlamlar kazanabilir. Bu yüzden, elinizdeki kitap, aralarında bir hiyerarşi kurmaksızın, sol kültürü biçimlendirme ve ifade etme noktasında ikisine de eşit önem atfederek kavramlardan imgelere, imgelerden kavramlara geçiyor. Pek çok klasik Marksist eserin resim, fotoğraf ve filmlerle ortak paydalarını gösterip kavramlarla imgeleri birbirine bağlamayı, karşılıklı etkileşimlerini kavramayı hedefliyor. Kısacası, birçok kaynakla çalışacak ve bunları Benjamin’in “düşünce imgeleri” (*Denkbilder*) kavramından yola çıkarak çözümleyeceğim.

Amacım bir anıt dikmek veya mezar kitabesi yazmaktansa çok-biçimli ve kimi zaman da çelişik bir bellek manzarasını keşfetmek. *Kurbanların* anısını kutsallaştıran ama davalarını çoğunlukla görmezden gelen ya da hepten yadsıyan mevcut ve hâkim hümaniteryanizmden farklı olarak, sol melankoli daima *mağluba* odaklanır. Geçmişin trajedilerini ve kaybedilmiş muharebelerini bir sorumluluk ve borç gibi görür; ki bunlar bir kurtuluş vaadidir aynı zamanda.

Bu kitabı oluşturan yedi bölüm sol melankolinin boyutlarına farklı perspektiflerden bakıyor. Birinci Bölüm solun yenilgi kültürüne genel bir bakış atıyor, İkinci Bölüm Marksizmin bellek anlayışını resmediyor, Üçüncü Bölüm yas tutma anlayışına resim ve filmlerden hareketle yaklaşıırken Dördüncü Bölüm devrimci Bohemya'nın tarihini şekillendiren coşkunluk ve keder arasındaki gerilimi masaya yatırıyor. Bazı bölümler sol melankolinin farklı biçimlerini örneklendiren belli şahıslara odaklanıyor. Marx'tan Benjamin'e, Gustave Courbet'den Viyana'da sürgün hayatı yaşayan genç Troçki'ye –Benjamin'in sürrealizm hakkında söylediği gibi– “sarhoşluğun gücünü devrime kazanma” girişimi, yenilginin getirdiği ümitsizlik ile estetik ve politik ötekilerin dışlanmış varoluşlarını tuhaf bir osmozla iç içe geçiriyor. Son üç bölümümüz Marksist düşünürler arasındaki üretken, çelişkili, gecikmiş veya ıskalanmış karşılaşmaları ele alıp sol melankolinin şekillendiği patikaları ortaya serme çabasında. Beşinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, Benjamin'in melankolisi kıyametvari tarih anlayışıyla Marksizmin siyasi bir fail ve olası bir kurtuluş ümidi olarak mesihçi bir yeniden yorumunu eklemeye çalışırken, Adorno'nun kederi ya da kendi tabiriyle “melankoli bilimi”, evrensel şeyleşme karşısında boyun eğmiş biçimde, diyalektik bir eleştirinin tefekkürüne dalıyor. Altıncı Bölüm'de, Batı'yı dünyanın kaderi gibi gören Avrupa merkezci, Hegelci ve Marksist anlayıştan kopan C.L.R. James, sömürgecilik karşısında büyüyen isyanın alametlerine bakarken, Adorno, “aklın kendini yıkmasıyla” ortaya çıkan harabeliği inceliyor mesafeli gözlerle. Son olarak, Yedinci Bölüm, Fransız filozof Daniel Bensaïd'le Walter Benjamin arasındaki göz kamaş-

tırıcı entelektüel karşılaşmanın, 20. yüzyılın iki önemli dönüm noktası olan 1940 ve 1990 yılları arasında bir yankılanmayı hatırlama temelli bir tarih anlayışı üzerinden açığa çıkaran bu hareketli ve yaratıcı “buluşmanın” izlerini sürüyor. 1960’lardan ve 1970’lerden geriye kalan asiler, Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra 1930’lardaki yenilgilerin doğurduğu bir tarih anlayışıyla tanıştı; siyasal melankoli burcunda vuku buldu bu tanışma.

Paris; Ithaca, New York, Aralık 2015

Ütopyasız Geçmişlerin Gölgesi

Sosyalizmle barbarlık arasındaki asırlık mücadelede, barbarlık sosyalizmin bir boy önünde. 21. yüzyıla girerken, içimizdeki umut 20. yüzyılın eşliğindeki atalarımızinkinden daha az.

– DANIEL BENSÂİD, *Jeanne, de Guerre Lasse* (1991)

Tarihsel dönemeç

Reinhart Koselleck 1967’de Cicero’nun *historia magistra vitae** sözünün farklı dönemlerdeki kullanımlarını inceler ve 18. yüzyılın sonlarında eski ve döngüsel tarih anlayışının yerini modern ilerleme fikrinin almasıyla birlikte bu sözün miadının dolduğunu söyler. Geçmiş, insanların ahlâki ve siyasi dersler alabileceği engin bir deneyimler haznesi gibi görünmez bu noktadan sonra. Gelecek de, Fransız Devrimi’nden bu yana, mazideki olaylardan çıkarılabilecek bir şey değil, icat edilecek bir şeydir. Koselleck’in Tocqueville’den alıntıyla işaret ettiği üzere, insan zihni “meçhulde dolaşmaktadır” ve tarihten çıkarılabilecek dersler esrarlı yahut işe yaramaz bir hal almıştır.¹ Bununla birlikte, 20. yüzyılın sonu Cicero’nun retorik formülünün itibarını iade eder adeta. Liberal demokrasi, şiddet dolu bir asrın son perdesinde, totalitarizmin verdiği dersleri içinde barındıran seküler bir teodiseye dönüşür. Bir yanda tarihçiler bu çalkantılı

(*) *Lat.* Tarih, hayatın öğretmenidir – ç.n.

1 Reinhart Koselleck, “*Historia Magistra Vitae: The Dissolution of the Topos Into the Perspective of a Modernized Historical Process*” (1967), *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Columbia University Press, New York, 2004, s. 26-42.

çağda vuku bulan sayısız değişime dikkat çekerken, öte yanda felsefeciler “tarihin sonu”nun geldiğini bildirir. Fukuyama’nın iyimser Hegelciliği eleştirilir,² fakat Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve komünizmin çöküşüyle ortaya çıkan dünya ümitsizce tekbiçimlidir. Sahneyi neoliberalizm işgal eder; Reform’dan beridir tek bir ideolojinin kendi başına bu denli istilacı ve bu denli küresel bir hegemonya kurduğu görülmemiştir.³

1989 yılı bir kırılmaya, bir devri kapatıp ötekini açan bir *momentuma* işaret eder. Eric Hobsbawm’ın *Aşırılıklar Çağı* (1994) kitabının yakaladığı uluslararası başarı, öncelikle, bir döngünün, bir dönemin ve en nihayetinde de bir yüzyılın sona erdiği yönündeki müşterek algıyı daha geniş bir tarihsel perspektife oturtabilmesinde yatmaktadır.⁴ Berlin Duvarı’nın yıkılışı beklenmedik ve yıkıcı mahiyetiyle hemen bir *olay* haline geldi; saiklerini aşan, yeni senaryolara kapı aralayan, dünyayı birdenbire öngörülemez bir konstelasyona doğru savuran bir dönüm noktası oldu. Bütün büyük siyasi olaylar gibi, geçmiş algısını değiştirip yeni bir tarihsel imgelem üretti. Devlet sosyalizminin çöküşü, bir coşku dalgasıyla birlikte, kısa süreliğine de olsa demokratik sosyalizmin mümkün olduğuna dair büyük bir beklenti yarattı. Ne var ki insanlar yıkılan şeyin aslında bütün bir 20. yüzyılın temsili olduğunu anlamakta gecikmediler. Solda duranlar için –ki bu sol, Stalinizm karşısı çoğu yönelim de dahil olmak üzere pek çok akımdan müteşşekildi– dünya tekinsiz bir yerdi artık. Eski Alman Demokratik Cumhuriyeti’ndeki muhalif yazarların en meşhuru Christa Wolf otobiyografik anlatısı *Melekler Şehri*’nde bu garip hissiyatı dile getiriyordu: Manen evsiz kalmış, artık var olma-

2 Francis Fukuyama, “The End of History?”, *National Interest*, Yaz 1989, s. 3-18; Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, 1992 [*Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Profil Kitap, 2016 (6. Baskı)]; bu tartışmayla ilgili olarak bkz. Perry Anderson, “The Ends of History”, *A Zone of Engagement*, Verso, Londra, 1992, s. 279-375; Josep Fontana, *La Historia después del fin da la Historia*, Critica, Barselona, 1992.

3 Perry Anderson, “Renewals”, *New Left Review*, sayı 1 (2000), s. 13.

4 Eric Hobsbawm, *Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Vintage, New York, 1995. [Kısa 20. Yüzyıl, *Aşırılıklar Çağı, 1914-1991*, çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2006].